

Наталія Марчук

РОЛЬ І МІСЦЕ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ В ПРОЦЕСІ
САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ РУСИНІВ ЗАКАРПАТТЯ

The report is an attempt to consider the formation of ethnic identity of Ukrainians of Carpathian Ukraine. It was concluded that the formation of Carpathian Ukraine was the result of long-term cooperation between Ukrainian national forces in all spheres of social and political life, thereby gradually increasing ethnic consciousness of Zakarpattya, awareness of its political unity of all Ukrainian people.

У статті розглянуто особливості прояву етнічної само-свідомості русинів Карпатської України. Зроблено висновок, що

утворення Карпатської України стало результатом багаторічної співпраці українських національних сил у всіх сферах суспільно-політичного життя, завдяки чому поступово зростала етнічна самосвідомість українців Закарпаття, усвідомлення своєї політичної єдності з усім українським народом.

Інтерес до проблем етнічної самосвідомості викликаний її особливим місцем серед основних компонентів етносу, що визначають характер розвитку суспільства, адже вона є одним з головних результатів етнооб'єднувальних процесів, показником консолідації етносу. Відновлення історичної пам'яті етносу настає як наслідок зміни політичної ситуації (державна незалежність, правовий статус тощо), так і під впливом ініційованого інтелектуальними елітами етнічних спільнот відродження національних цінностей через трансформацію вікової спадщини в реальні економічну і політичну сили¹. Актуальність дослідження феномена етнічної самосвідомості зумовлена тим, що знання особливостей її формування необхідне для вибору оптимального шляху розвитку сучасних культурних та мовних процесів в українському суспільстві. Тому науково-теоретичне вивчення проблеми етнічної самосвідомості сьогодні детермінується передусім її громадсько-політичним значенням і розкриттям механізму практичної дії етнічної самосвідомості.

На сучасному етапі розвитку вітчизняної науки помітно посилилась увага вчених до проблематики дослідження процесу формування етнічної самосвідомості українців. Процес самоусвідомлення українцями Закарпаття своєї етнічності був найтривалішим і найскладнішим серед інших регіонів України з огляду на те, що тут особливо виразно простежуються специфіка і культурні нащарування інших національних спільнот². Упродовж ХХ ст. Закарпаття входило до складу щонайменше семи різноманітних за своєю суттю державних або напівдержавних утворень. Важливим етапом, який став прямим проявом встановлення незалежної української державності на території Закарпаття, є Карпатська Україна. Тому *метою* цієї розвідки є спроба розглянути особливості формування етнічної самосвідомості українців Карпатської України.

Потік літератури, де порушуються питання, пов'язані з націєтворенням, національною ідентичністю тощо в останні роки зростає. Практично всі галузі гуманітарного знання причетні до розробки цих тем — від істориків та політологів до культурологів, етнологів та мистецтвознавців. Проте лише порівняно недавно

вчені-суспільствознавці зробили поліетнічні суспільства та етнічні проблеми розвитку суспільства предметом своїх досліджень. Українська етнополітологія завдяки зусиллям В.Євтуха, О.Калакури, В.Котигоренка, І.Кресіної, І.Кураса, Л.Лойко, Л.Нагорної, О.Надолішнього, М.Панчука, О.Рафальського, Ю.Шаповала, Л.Шкляра та багатьох інших досягла помітних успіхів у дослідженні закономірностей етнічного розвитку. Закономірно, що в своїх дослідженнях автори приділяють увагу аналізу міжетнічної взаємодії, але тільки в межах і контексті свого предмета дослідження. Тому проблема формування етнічної самосвідомості українців, особливо на сучасному етапі, ще не достатньо висвітлена і вимагає подальшого дослідження.

На сьогодні наукою не вироблено єдиного теоретико-методологічного поняття етнічної самосвідомості, а також не розглянуто методологічні аспекти її типології за основними ознаками. У нашому ж дослідженні будемо спиратися на думку Л.Нагорної, що дослідник має брати до уваги не лише «об'єктивну картину розвитку регіону і його специфічність у порівнянні з іншими, але й емоційну складову — спосіб сприйняття людьми регіону і ступінь його здатності забезпечити спільну ідентичність і солідарність, зокрема і у зіткненні з іншими формами солідарності, включаючи кланову й етнічну»³. Ю.Зерній, розглядаючи теоретичне обґрунтування зв'язку національної ідентичності та історичної пам'яті, вслід за Е.Смітом⁴ акцентує на пов'язаності національної ідентичності з етнічною ідентичністю. При цьому не слід абсолютизувати роль етнічного чинника у розбудові нації⁵, бо «модерні нації є водночас та неодмінно громадянські та етнічні»⁶.

Відомо, що більшість етнологів та етнопсихологів розрізняють поняття «етнічна самосвідомість» та «національна самосвідомість», оскільки такі спільноти, як етнос і нація значно відрізняються одна від одної. Ми ж будемо виходити з того, що в структурі як етнічної, так і національної самосвідомості процеси самопізнання, самоосмислення, самоусвідомлення і самовизначення нерозривно поєднані⁷.

На Закарпатті внаслідок історичних обставин склалася особлива етнополітична ситуація. Автохтонне населення — русини — генетично належать до українського етносу, хоча внаслідок майже тисячолітнього розвитку у відриві від України етнічна ідентифікація тут виявилася розмитою і підвладною стороннім впливам⁸. Здавалося б на перший погляд, що для постання української державності на Закарпатті не було жодних історичних та політичних

передумов. Закарпаття впродовж століть входило до складу чужих держав. Зокрема, після розпаду Австро-Угорської монархії воно, згідно з Сен-Жерменським мирним договором 1919 року, було включене до складу Чехословацької Республіки під назвою «Підкарпатська Русь». Через відсутність реальних можливостей возз'єднання Закарпаття з Україною досить відчутним була орієнтація на Прагу, яка обіцяла широку культурну автономію краю. Мадяри, в свою чергу, вважали Закарпаття своєю етнічною територією. Не сприяло національному самовизначенню засилля русофільських елементів, які усіляко поборювали будь-які прояви українського життя на Закарпатті. У ХХ ст. Закарпаття мало різні офіційні назви власної території, що тією чи іншою мірою відбивало специфіку політичного розвитку краю: Руська Країна, Підкарпатська Русь, Карпатська Україна, Підкарпатська територія, Закарпатська Україна, Закарпатська область. Першоосновою, на нашу думку, розуміння специфіки суспільно-політичної еволюції закарпатського суспільства є той факт, що лише впродовж ХХ ст. воно входило до складу щонайменше семи різноманітних за своєю суттю державних або напівдержавних утворень (Австро-Угорщина, Чехословацька Республіка, Карпатська Україна, Угорщина, Закарпатська Україна, УРСР, Україна)⁹. Однак належність закарпатців до української нації засвідчують численні факти виявлення визнання державною мовою — українською. 1937 р. у «Маніфесті до українського народу Підкарпаття» з вимогою навчати дітей українською мовою виступили понад двадцять політичних партій і товариств, чимало газет і журналів. Таке ж прагнення переважало і серед учасників плебісциту, проведеного того ж таки року за рішенням Міністерства освіти Чехословаччини¹⁰. А перший сейм Карпатської України своїм законом 15 березня 1939 р. проголосив: «Державна мова Карпатської України є українська мова»¹¹.

Незважаючи на короткотривалість свого існування, уже сам факт можливості виникнення Карпатської України як незалежної української держави продемонстрував перед усім світом, що на Закарпатті живуть українці, які бажають мати свою державність і яким притаманна висока етнічна самосвідомість, надав можливість говорити про державотворче призначення українців Закарпаття у 1939 році. І сьогодні Карпатська Україна розглядається не інакше, як один із етапів державного будівництва незалежної України. Карпатська Україна стоїть в одному ряду з державністю Гетьманщини, ЗУНР і УНР.

Слід наголосити, що особливо важливого значення у період проголошення Карпатської України набули заново опубліковані матеріали про короткочасний, але вагомий за своїм змістом, спалах національної свідомості закарпатців, коли 21 січня 1919 р. 420 делегатів Всеукраїнських зборів у Хусті проголосували за злуку краю з Українською Народною Республікою. Вважаємо, що саме ці події послужили підґрунтям жовтню 1938 р., коли Закарпаття здобуло автономний устрій.

Досить вагомий вплив на формування етнічної самосвідомості українців Закарпаття мали тісні освітньо-культурні взаємини з українцями Галичини, які не припинялися і протягом міжвоєнного періоду. Зміцненню їх значною мірою сприяли галицькі українці, яких доля закинула на Закарпаття після поразки національно-визвольних змагань 1918–1919 рр. Визначальну роль у формуванні національної свідомості закарпатських українців відіграло виникнення товариства «Просвіта», «Пласт» та ін. Проголошення автономного Уряду дало могутній імпульс для активізації національно-визвольного руху, зокрема діяльності Організації Українських Націоналістів, яка на той час була найвпливовішою українською силою.

Особливо посилювалися сподівання на ствердження національної свідомості з призначенням прем'єр-міністра Карпатської Русі А.Волошина — відомого громадського діяча — як «передачі влади в руки щирого українця». В.Гренджа-Донський присвятив А.Волошину кілька нарисів. На його велике переконання, «був він пробудником в тяжкі часи національних утисків, і з його іменем зв'язане наше національне пробудження. Він є творцем автономної Підкарпатської Русі в рамках Чехословацької Республіки. Людина небуденних здібностей, на яку гордий наш нарід не лише тут, на Підкарпатті, але й далеко поза її границями»¹². У проголошеній 26 жовтня 1938 року промові А.Волошин заявив, що забезпечить «народом Підкарпатської Русі їх культурні, національні та господарські здобутки...без різниці національної та релігійної»¹³. А вже 27 жовтня було опубліковано звернення Української Народної Ради «До всіх українців в цілому світі...», яке свідчило про чітку українську спрямованість уряду А.Волошина: «...ми віримо, — говорилося у зверненні, — що великий 50-мільйонний український народ підійме й надалі своє велике слово і не допустить, щоб наші віковічні вороги накладали на нас пута...»¹⁴.

А.Волошин сформував новий уряд виключно з представників українського народу. Уряд Волошина видав розпорядження про запровадження на території автономії державної української мови та увів в обіг назву «Карпатська Україна» замість «Підкарпатська Русь», що теж деякою мірою спричинилося до етнічного самоусвідомлення українців Закарпаття. Уряду Карпатської України доводилося діяти у надзвичайно складних умовах. До факторів, які ускладнювали і дестабілізували внутрішнє становище в краї, слід віднести постійні напади терористичних загонів з угорської і польської територій. Закарпаття буквально наводнили угорські агенти, які збирали підписи за приєднання краю до Угорщини, розповсюджували листівки антиукраїнського змісту, повідомляли про діяльність окремих політичних діячів Карпатської України. Все це змушувало уряд, очолюваний А.Волошином, піти на певне згортання демократичних процесів, що вилилося у відкриття концентраційного табору, закриття окремих друкованих органів та товариств відкрито антидержавного спрямування.

Галицька преса багато в цей час писала про розпуск усіх політичних партій у краї та утворення Українського Національного Об'єднання (УНО). Кореспонденти галицьких часописів вітали це рішення уряду, яке матиме «далекосяжне значіння для внутрішнього життя й національної консолідації Карпатської України», бо «різношерстні політичні угруповання ... розбивали національну єдність населення». Р.Голіян вважав виникнення УНО «потребою часу.., що тільки координація всіх національних течій в одній, здисциплінованій, національно-виховній системі — є в силі та в праві повести наріз на висоту повної самосвідомості свого національного «я», зрозуміння своїх обов'язків і прав у рамках інтересів національної збірности»¹⁵.

Важливого значення для ствердження національної спрямованості дій уряду Карпатської України мала підтримка його діяльності національно налаштованою громадськістю України. Так, у березні 1939 р., тобто напередодні відкриття Сойму Карпатської України, О.Кисілевська з Коломиї писала А.Волошину: «Дозвольте Вам, яко батькові народу, зложити щиросердечні привітання з приводу відкриття першого карпато-українського Сойму та з нагоди цієї світлої для всіх українців на світі радісної хвилі висловити свої побажання ще більших успіхів, ще більшої перемоги»¹⁶. Галичани, що входили до складу організації «Молода Україна», 5 березня 1939 р. писали з Парижа: «Щастя Вам, Боже, Каменярі

Закарпаття! Починаєте працю в велику днину Шевченківських роковин. Дух нашого Пророка благословить Вас на будову «вольної, нової сім'ї», а кожне серце українське ділить з Вами щастя і радість незабутнього 9 березня 1939 року. Хай живе Україна!»¹⁷. Яскравою ілюстрацією того загального піднесення, яке охопило галичан, став вітальний лист А.Волошину від А.Шептицького. Галичани щиро вірили, що в Закарпатті починається процес побудови Великої Соборної України і незабаром Східна Галичина стане її складовою частиною.

Про надзвичайне піднесення національної свідомості свідчать вибори до Першого Союму Карпатської України (таку назву отримав парламент автономного краю). Прихильники А.Волошина та очолюваного ним автономного уряду мали блискучу перемогу: за них проголосували 92,4 відсотка від загальної кількості виборців. Газета «Нова свобода» 14 лютого опублікувала звернення А.Волошина, що починалося словами: «Дорогий мій Народе! Вже з перших наслідків голосування побачив я щирі прояви твоєї любові до великої Нації, з котрої ти походиш. З великою втіхою, з невимовною радістю бачу, що ти не є вже тим нещасним рутином, яким тебе колись з презирством називали чужі пани, але що ти є сином великої Нації Св.Володимира Великого і Ярослава Мудрого»¹⁸. «Вибори в Карпатській Україні, — говорилося у статті «Вміли одностайно стати», поміщеній на сторінках журналу «Жіноча воля», — сповнили гордістю всі українські серця і для всіх українців на цілім світі дали дві науки. Перша з них є та, що «тільки в єдності сила», а друга — це та, що «як самі собі не поможемо, то ніхто нам не поможе». Той же журнал писав: «Показалося, що на кожних сто голосів 92 віддало свій голос на українську державну листу. Це був доказ, що наші брати на Підкарпатті вповні національно свідомі»¹⁹.

Свідчення очевидців переконують у великому національному піднесенні під час виборів. Р.Голіян писав про піднесення рівня національної свідомості закарпатців: «Та ось, коли карпатські українці дістали повну свободу виявити свою волю, вони виявили її так проречисто, що весь світ відкрив очі з дива. Як то?! Хіба це ті самі, про яких деяка преса писала, що вони не знають, яка їх рідна мова, що тяготять до Мадярщини? Карпатоукраїнська людність дала гідну відповідь на всі ті наклепи і клевети»²⁰. «Карпатську Україну я знав уже на багато років перед цим періодом..., — писав М.Бажанський. Тепер виглядала вона зовсім інакше. Цих людей, що

ще цього останнього року спокою — 1938 — треба було переконувати про потребу фонетичного правопису, про те, що вони є тією самою кров'ю, що їхні брати за Карпатами, — вони вже восени цього ж року ставали більшими революціонерами за своїх учителів»²¹.

Установчі збори Союму проходили у той час, коли угорська армія вже вторглася на територію Карпатської України і молода незалежна держава, так і не розпочавши власну діяльність, припинила своє існування. А.Волошин відкрив Перший Сойм Карпатської України словами Тараса Шевченка: «Встане Україна, світ правди засвітить і помоляться на волі невольничі діти...» Сойм затвердив підготовлене А.Волошином як прем'єром уряду Карпатської України проголошення суверенності й утвердив Конституційний Закон, у частині першій якого зазначалось, що Карпатська Україна є незалежна Держава, назва якої є: *Карпатська Україна*; державна мова Карпатської України є *українська мова*; барва державного прапора Карпатської України є синя і жовта, при чому барва синя є горішня, а жовта є долішня; Державний гімн Карпатської України є: «Ще не вмерла Україна...»²².

Отже, зазначені події довели усьому світу, що українцям, які проживали на Закарпатті, притаманна висока національна свідомість. Це підтвердило «Проголошення Всеукраїнської Народної Ради до всього українського народу», прийняте 10 лютого 1939 р.: «Народе український ... кріпко віримо, що у новім великім бою нація Українська героїчно переможе і стане твердою стопою на тисячолітніх горах Золотоверхого, сонцем свободи осяяного, святого Києва»²³.

Усвідомлення етнічної ідентичності українців Карпатської України яскраво прослідковується у меморандумі її делегації до канцлера Німеччини від 24 жовтня 1938 р. «Карпатська Україна, — говориться у меморандумі, — складова частина території українського народу. Тому її населення усвідомлює свої обов'язки, що постають перед ним у даний момент не лише стосовно своєї країни, але також стосовно всього українства»²⁴.

Уже сама наявність підкарпатської автономії була надзвичайно важливим чинником для усвідомлення українцем своєї національної значущості, тому що в існуванні Карпатської України вони вбачали втілення своїх мрій про українську державність, намагалися хоч деякою мірою докласти свої зусилля до її розбудови. «Події в Карпатській Україні, — згадував Д.Куп'як, — викликали захоплення серед усього українського народу, де б він не жив.

Нарід вірив, що надходить новий період його історії. Українські маси з великою увагою прислуховувалися до новин, що неслися на хвилях етеру з княжого Ужгороду. Зморений цілоденною тяжкою працею селянин вечором квапився до читальні чи кооперативи, аби почути найновіших вісток про наше Закарпаття. Всі матеріяльні недостатки, всі дрібні щоденні клопоти, яких завжди було дуже багато, відходили на задній плян. Уся волинська і галицька патріотична передова молодь готова була йти на Закарпаття, що-би зі зброєю в руках захищати кордони самостійної часточки української Землі»²⁵.

Отже, утворення Карпатської України стало результатом багаторічної співпраці українських національних сил у всіх сферах суспільно-політичного життя, завдяки чому поступово зростала національна самосвідомість українців Закарпаття, усвідомлення своєї політичної єдності з усім українським народом. Уже тоді проукраїнська орієнтація як природний процес національного самоусвідомлення русинів, попри прояви русофільства, угрофільства та ін., стала переважати в суспільній свідомості русинів-українців Закарпаття.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що трансформація етнічної самосвідомості українців Карпатської України відбувалася під впливом соціально-політичних факторів. Незалежність Карпатської України, намагання захисту державою прав нації створили необхідні умови, коли свідомі представники етносу усвідомлюють своє місце та роль, свої інтереси в загальноцивілізаційних процесах. Така структура передбачає гармонійне поєднання і взаємозумовлений розвиток етнічних та соціальних процесів, коли останні створюють простір для розвитку народу на етнічній основі. Соціальні цінності, які в основному формують і визначають орієнтацію цілого народу, в своїй основі мали етнічне вираження. За таких умов етнічна самосвідомість українців Карпатської України мала як внутрішній поштовх, так і зовнішнє вираження.

---

¹ Панчук Май. Політичне русинство в Україні / М.І.Панчук // Ізборник [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://litopys.org.ua/rizne/panchuk.htm>

² Закарпаття в етнополітичному вимірі — К.: ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2008. — С. 11.

³ Нагорна Л.П. Регіональна ідентичність: український контекст. — К.: ІПіЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2008. — С. 8.

⁴ Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху. — К.: Ніка-Центр, 2006. — 320 с.

⁵ Зерній Юлія. Взаємозв'язок історичної пам'яті та національної ідентичності // Політичний менеджмент. — 2008. — №5. — С. 107.

⁶ Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху. — К.: Ніка-Центр, 2006. — 320 с.

⁷ Бойко С.М. Теоретико-методологічні засади дослідження національної самосвідомості українського народу // Мультиверсум. Філософський альманах. — К.: Центр духовної культури. — 2005. — № 45. — С. 46.

⁸ Нагорна Л.П. Назв. праця. — С. 159.

⁹ Токар М. Особливості політизації українців Закарпаття в умовах трансформації політичних систем у ХХ столітті // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. — 2007. — Вип. 10.

¹⁰ Панчук Май. Назв. праця.

¹¹ Волошин А. До всіх громадян Карпатської України // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: /litopys.org.ua/volosh/volosh42.htm

¹² Гренджа-Донський В. Щоденник. — Твори. — Т. VIII. — Вашингтон, 1987. — С. 301.

¹³ Державний архів Закарпатської області (ДАЗО). — Ф. 3, оп. 3, спр. 47, арк. 9.

¹⁴ Вегеш М. Газета «Свобода» про сталінські репресії 30-х років // Актуальні та малодосліджені проблеми історії України. — Вип. 3. — С. 48–49.

¹⁵ Закарпаття в етнополітичному вимірі — С. 287.

¹⁶ ДАЗО. — Ф. 3, оп. 2, спр. 5, арк. 2.

¹⁷ Гренджа-Донський В. Назв. праця.

¹⁸ Волошин А. Назв. праця. — С. 45.

¹⁹ Закарпаття в етнополітичному вимірі — С. 290.

²⁰ ДАЗО. — Ф. 3, оп. 3, спр. 64, арк. 163.

²¹ Бажанський М. Мемуарна мозаїка. — К.: Критика, 1998 — С. 81.

²² ДАЗО. — Ф. 3, оп. 3, спр. 14, арк. 1.

²³ ДАЗО. — Ф. 3, оп. 32, спр. 32, арк. 4.

²⁴ ДАЗО. — Ф. 3, оп. 3, спр. 14, арк. 1.

²⁵ Куп'як Д. Спогади нерозстріляного. — Торонто — Нью-Йорк, 1991. — С. 68.